

138. SKUPŠČINA
SLOVENSKEGA ZDRAVNIŠKEGA DRUŠTVA
ZDRAVNIK IN ETIKA

RAZHAJANJA MED POKLICNOETIČNIMI IN PRAVNIMI NORMAMI (TEZE)

Alenka Šelih

Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana

Pravo in morala kot dva sistema družbenih norm

Stališče o tem, da gre za dva sistema, ki se razlikujeta in imata hkrati skupne točke, je splošno sprejeto.

Pravo: gre za med seboj usklajen enoten sistem pravil, ki naj vnaša v družbo red; zagotavlja pravila vedenja zlasti za morebitne konfliktna situacije; je sistem pravil za razreševanje takšnih situacij; pravo je načrtno oblikovano; na področju uresničevanja (implementacije) za pravo zadošča že z normo usklajeno zunanje vedenje in ravnanje, značilno pa je, da je takšno ravnanje mogoče tudi izsiliti. Pravo je kodificirano, pravice in dolžnosti so vnaprej določene; pravo velja za racionalno tvorbo. Posebna značilnost pravnega sistema so pravne sankcije – te so vnaprej določene, pravne norme določajo pogoje zanje in postopek za njihovo uporabo.

Morala: ni enoten sistem pravil, temveč je socialno razpršena; v družbi obstaja več različnih, lahko tudi nasprotujočih si moral; morala nastaja postopoma kot spontano ponotranjenje moralnih pravil; moralna pravila mora posameznik sprejeti; moralna norma se uveljavi šele takrat, ko jo posameznik spontano in avtonomno udejavi. Morala kot sistem vrednot o tem, kaj je dobro in kaj je slabo, ni vnaprej točno določena, je elastična; vrednostne sodbe, ki so za moralo značilne, se nanašajo na posamičen primer in jih je težko posploševati; morala je tudi iracionalna in emocionalna – njen sestavni del so ne le človekov razum, temveč tudi njegova čustva in osebnost kot celota. Moralna sankcija je v bistvu drugačna kot pravna – je težko predvidljiva, njen nastop pa spontan; praviloma je ni mogoče izsiliti; značilna je notranja sankcija – pekljenje vesti in zunanja sankcija – prezir, kritika. Temeljna funkcija morale je zagotavljanje človečnosti. Moralno vedenje in ravnanje uresničuje moralne vrednote, ki so pogoj za človekov in družbeni obstoj.

Razmerje med pravom in moralo: oba sistema norm sta kljub razlikam medsebojno povezana – pravo mora imeti oporo v morali zato, da bi ga naslovljenci sprejemali in se po njem ravnali. Če pravo te opore nima, postane sčasoma čedalje bolj prisilno in nasilno. Teoretiki so večkrat opredelili pravo kot minimum morale; to je le deloma točno – predvsem je možna samo identičnost med pravnim pravilom in eno vrsto morale v družbi (ne pa med vsemi, ki obstajajo), poleg tega pa moralno pravilo, ki je prevzeto v pravni sistem, še vedno ostaja moralno pravilo. Opredelitev o pravu kot minimumu morale je mogoče razumeti le v tem pomenu, da mora vladajoča in splošno sprejeta morala vsaj v določenem obsegu pozitivno vrednotiti pravo, če naj bo pravo družbeno učinkovito.

Ker obstaja v družbi več različnih ali celo nasprotujočih si moral, ne more samo ena izmed zahtevati (ali pričakovati), da bo

pravo njene norme v celoti upoštevalo – s tem bi namreč pravo kot enoten normativni red lahko kršilo moralne norme drugih v družbi obstoječih moral, kršeno pa bi bilo tudi načelo enakega obravnavanja.

Poklicnoetični kodeksi kot objektivizirana morala

Socialna razpršenost morale in soobstoj več moral znotraj družbe imata za posledico, da lahko obstaja prava avtentična skupnostna morala le v tistem obsegu, v katerem so individualne morale posameznikov identične. Taki posamezniki se združujejo v moralne skupnosti, ki imajo (popolnoma) enako moralno vrednotenje – takšno povezovanje pa ne temelji na pripadnosti določenemu sloju, stanu ali podobnim merilom, temveč le na individualni moralni istovetnosti. Poklicnoetični kodeksi različnih poklicev (zdravniški je eden izmed njih) so zato v bistvu izraz določene objektivizirane morale, tj. predstavljajo povprečna, dogovorjena, kompromisna pravila. V bistvu gre za kompromis med moralnimi vrednotami posameznikov v določenem poklicu, določenem času in določenem prostoru. Njihov namen je pomagati posamezniku pri oblikovanju etičnih načel, po katerih se lahko ravnajo oziroma jih upoštevajo pri svojem ravnanju. Ker so ti kodeksi obvezni, jemljejo posamezniku del njegove avtonomije/svobode; ker pa je svoboda glavna značilnost avtentične morale (posameznika), je v zvezi z njimi težko govoriti o avtentični moralni takšnih kodeksov. Poklicnoetični kodeksi se spreminjajo hkrati s spreminjanjem družbenih vrednot in razvojem svoje stroke. Za medicino so te spremembe posebej pomembne.

Kodeksi praviloma obsegajo tudi določbe, ki omogočajo upoštevanje individualnih vrednot in vesti posameznika. Pravila kodeksov namreč upoštevajo moralne zadržke, ki bi jih v zvezi z določenimi določbami lahko imel posameznik. V kodeksu medicinske deontologije določa peti člen, da je zdravnik za svoje delo odgovoren pred svojo vestjo, bolnikom in družbo. Gre za tri različne kategorije subjekta odgovornosti. Prva je v celoti individualna in subjektivna, druga individualna, a v določenem smislu objektivna, tretja pa pretežno objektivna. Še pomembnejša je v zvezi z upoštevanjem individualnih moralnih norm določba 14. člena, ki uveljavlja ugovor vesti.

Ugovor vesti

Ugovor vesti sodi med oblike t. i. neposlušnosti z določenimi pravnimi in/ali političnimi akti. Druge oblike te vrste neposlušnosti sta revolucionarna neposlušnost in civilna (državljan-

ska) neposlušnost. Vse tri štejejo za pomembno merilo (demokratske) kakovosti pravnega sistema. Za ugovor vesti je značilno, da pri njem oseba, ki meni, da ji je določeno s pravno normo predpisano ravnanje moralno prepovedano. Pri ugovoru vesti posameznik ravna v skladu s svojo individualno vestjo; to je praviloma ne-javno dejanje; praviloma je zasnovano na moralnem, religioznem ali drugačnem prepričanju posameznika. Pravica do ugovora vesti ni pravna, temveč moralna pravica (in dolžnost). Protipravnost je temeljna prva ugovora vesti, ugovor vesti je predvsem ugovor zoper pravni predpis, ki mu posameznikove moralne norme ostro nasprotujejo. Pravo lahko ugovor vesti v omejenem obsegu dopusti. Omejiti pa ga mora z opredelitvijo področja njegovega uveljavljanja ter s prepovedjo oporečnikovega poseganja v pravice drugih pravnih subjektov.

Kako ravnati v primerih razhajanja med poklicnoetičnimi in pravnimi normami

Pravo je kot objektiviziran enotni sistem dolžno zagotavljati enako varstvo pravic vsem, na katere je naslovljeno. V razmerju med moralno in pravom velja načelo, da pravo kot enoten sistem pravil ne more upoštevati vseh različnih in raznolikih moral, ki v družbi obstajajo, pa tudi nobena izmed teh moral ne more zahtevati popolno upoštevanje svojih norm v pravnem sistemu. Pravo naj teži k temu, da so pravne norme čim bolj usklajene z normami poklicnoetičnih kodeksov; vedno pa obstajajo tudi pravne norme, ki se razhajajo s poklicnoetičnimi normami – prav zato, ker slednje pokrivajo le eno izmed v družbi obstoječih moral. Izhod iz te zagate nudi ravno obstoj ugovora vesti kot posebne možnosti, ki jo pravo zagotavlja za primere razreševanja individualne stiske posameznika, ki se znajde med kladivom pravne norme in nakovalom moralne (poklicnoetične) norme, ki jo je ponotranjil.

Primerov razhajanj med pravnimi in poklicnodeontološkimi normami na področju zdravstva je več. Najbolj znan je gotovo prekinitev nosečnosti. Obstajajo pa tudi druge – neupravičena izdaja poklicne skrivnosti ali opustitev ovadbe kaznivega dejanja ali storilca, v obeh primerih je potencialni storilec pod določenimi pogoji tudi zdravnik.

V primeru razhajanj med pravno in poklicnodeontološko normo lahko zdravnik izpolni pravno normo, vendar se pri tem izpostavi temu, da krši etično normo; če spoštuje poklicnoetično normo, ravna v nasprotju s pravno normo in torej protipravno. Prav zato, da bi našli kompromis med obema nasprotujočima se normama in omogočili zdravniku posamezniku izhod iz konflikta, v katerem se utegne znajti, sprejema slovenski pravni red institut ugovora vesti, ki v posameznem primeru posameznemu zavezancu pod določenimi pogoji omogoča, da pravne norme ne izpolni, vendar pa ne ravna v nasprotju s pravnim redom. Odločitev o tem, kako bo ravnal, ostaja vedno v rokah posameznega zavezanca, ki hkrati z odločitvijo nosi tudi odgovornost zanjo. Zdravstvo kot stroka pa se ne more izogniti temu, da tako kot druge stroke sprejme taka razhajanja, ker do njih prihaja, in po mojem mnenju ne more zahtevati zase več kot katerakoli druga stroka ali druga vrsta družbene morale, namreč, da do takšnih razhajanj ne sme priti oziroma da je pravni sistem dolžan v celoti upoštevati in se uskladiti z normami medicinske poklicne etike. Pravni sistem kot enoten sistem bi s tem ustvaril okoliščino, v kateri bi bile nujno kršene pravice drugih.

Literatura

1. Cerar M. Nekateri pravni in moralni vidiki ugovora vesti. Zbornik znanstvenih razprav, Ljubljana, 1993: 13–30.
2. Kobe P. Prilogi diskusiji o etici i pravu. Arhiv 1978; 2: 213–7.
3. Pavčnik M. Teorija prava. Ljubljana: CZ, 1997: 229–37.
4. Schone-Seifert B. Medizinethik. In: Lexikon der angewandten Ethik, 552–67.

V tej številki so sodelovali:

prof. dr. Jože Drinovec, dr. med., specialist internist, Krka d.d. Novo mesto, Ljubljana

prim. Pavla Jerina-Lah, dr. med., specialistka transfuziologinja, Ljubljana

Metka Klevišar, dr. med., Slovensko društvo Hospic, Ljubljana

doc. dr. Radko Komadina, dr. med., specialist kirurg, nacionalni koordinator WHO za desetletje gibal, Travmatološki oddelek, Splošna bolnišnica, Celje

prof. dr. Zora Konjajev, dr. med., specialistka pediaterinja, Ljubljana

prof. dr. Pavle Kornhauser, dr. med., specialist pediater, Ljubljana

prof. dr. Aleš Krbavčič, mag. farm., Fakulteta za farmacijo, Ljubljana

prim. Bogdan Leskovic, dr. med., specialist internist, Ljubljana

prim. Dušica Pleterški-Rigler, dr. med., specialistka infektologinja, Klinika za infekcijske bolezni in vročinska stanja, KC Ljubljana

prof. dr. Pavel Poredoš, dr. med., specialist internist, Klinični oddelek za žilne bolezni, KC Ljubljana

asist. Mateja Rok-Simon, dr. med., Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije, Ljubljana

prof. dr. Alenka Šelih, univ. dipl. iur., Pravna fakulteta, Ljubljana

akad. prof. dr. Jože Trontelj, dr. med., specialist nevropsihater, Inštitut za klinično nevrofiziologijo, KC Ljubljana

doc. dr. Božidar Voljč, dr. med., specialist splošne medicine, Zavod Republike Slovenije za transfuzijo, Ljubljana

doc. dr. Matjaž Zwitter, dr. med., specialist radioterapevt-onkolog, Onkološki inštitut, Ljubljana